

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

foyda ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy man'bani vazifanini bajaradi; foyda har xil darajadagi byudjetlarning tashkil topish man'bai bo'lib, davlat miqyonida, uning bir qismi byudjetga soliq sifatida tushadi va boshqa daromad tushumlari qatorida davlat xarajatlarini moliyalash vazifanini bajaradi.

Foydaga iqtisodiy toifa sifatida qaraganda, u haqda abstrakt holda gapiriladi. Lekin korxonaning xo'jalik va moliyaviy faoliyatini rejalashtirishda hamda baholashda, korxona ixtiyorida qolgan foydani taqsimlashda foydaning aniq ko'rsatkichlari ishlatiladi. Foyda bu korxonaning mahsulot sotishdan olingan foydani (zarari) bilan mahsulot ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq bo'lmagan foydalari (zararlari) yig'indinidir.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.«Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni.(Yangi tahriri) 2016 y, 14 aprel.
- 2.Абдусаломова Н.Б., Темиров Ф.Т. Молиявий ҳисоб. Дарслик. 2021 й.
- 3.Эргашева Ш.Т. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. –Т.: ИҚТИСОД-МОЛИЯ, 2010, - 520 с.

**Ризаев Н.К. и.ф.д. профессор.
Тошкент молия институти “Бухгалтерия
ҳисоби” кафедраси мудири
Холматова Н.Қ. “Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси
магистранти, Тошкент молия институти**

**Ризаев Н.К. к.э.н. профессор, Заведующий
кафедрой бухгалтерского учета Ташкентского
финансового института, г.Ташкент
Холматова Н.К.Магистрант II курс кафедры
«Бухгалтерский учёт», Ташкентский
финансовый институт, г.Ташкент**

Молиявий ҳисоботнинг концептуал асослари

Концептуальные основы финансовой отчетности

Мазкур мақолада молиявий ҳисоботларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқ тузиш ва тақдим этиш тартиби ва унинг концептуал масалалари баёни келтирилган. Унда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ- 4611 сонли қарори ижросини таъминлашда БҲҲС (Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти, IAS) асосида молиявий ҳисоботларни тузиш ва унинг мақсади юзасидан илмий тавсиялар шакллантирилган.

Калит сўзлар: концепция, молиявий ҳисобот, халқаро стандарт тамойил, баланс, фойда, зарар, активлар, капитал, мажбуриятлар, ҳисобот даври

В данной статье описан порядок подготовки и представления финансовой отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности и ее концептуальные вопросы. Содержит научные рекомендации по составлению финансовой отчетности на основе МСФО (IAS) и ее назначение в обеспечении выполнения Постановления Президента Республики Узбекистан №ПП-4611.

Ключевые слова: концепция, финансовая отчетность, принцип международного стандарта, баланс, прибыль, убыток, активы, капитал, обязательства, отчетный период.

Глобаллашув натижасида товар, хизмат ва капитал халқаро бозорларнинг интеграцияси рўй бермоқда. Агар олдин компаниялар ички бозорларда молиялаштиришга эътибор берган бўлса, бугунга келиб улар акционер(акционер –бу шахс, шунинг учун “акционер капитал” дейиш нотўғ-рироқ “акциялар капиталларини” ёки “акциялардаги капитални” дейиш керакмикин?) капитални ҳам мамлакат ички ресурслардан ва чет эллардан жалб қилиши мумкин. Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг асосий афзалликларидан бири - бу капиталнинг халқаро бозорларга турли мамлакатлардаги турли компанияларнинг фаолият натижаларини самарали йўл билан баҳолаш ва қиёсий таҳлил қилиш имкониятини бериши ҳисобланади. Бу эса компаниялар томонидан капитални самарали, кам харажат қилиб жалб қилишга ёрдам беради.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МХХС) ўтиш зарурияти - республикамиздаги мавжуд акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотларининг молиявий фаолияти ҳақида хорижий инвесторларни ишончли ва зарур ахборотлар билан таъминлаш, корхоналарни халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисобот ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлашдан иборатдир. Шунинг учун республикамизда бугунги кунда МХХСга ўтиш бўйича кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда, бу эса ўз навбатида молиявий ҳисоботларни тузиш концепциясини ҳам халқаро даражага мувофиқлаштиришни тақозо этади.

Концепция (conceptio) латинча сўз бўлиб, ўзбек тилида тўплаш, бирлаштириш, тизим ёки ибора маъносини англатади. Мазмунан эса бирор фан ёки тадқиқот асослари бўйича умумқабул қилинган назарий қоидалар тўплами, шунингдек бирор предмет ёки воқеани тушуниш, кўриб чиқиш усуллари ёки унга нисбатан ёндошувлар ва қарашлар тизими сифатида изоҳланади. Молиявий ҳисобот нуқтаи назардан эса у, - молиявий ҳисобот тузишда қўлланилаётган амалдаги қоидаларни баҳолаш ва уларни ривожлантириш асосларидир.

Умуман олганда, молиявий ҳисоботларни МХХС бўйича концептуал асосларини бир қатор иқтисодчи олимлар тадқиқ этишган, хусусан

Т.Е.Шпилевая ва С.А.Муллиновалар (2016) таъкидлашларича, “Дунё бўйлаб кўплаб ташкилотлар ташқи фойдаланувчиларга молиявий ҳисоботларни тайёрлайдилар ва тақдим этадилар. Ушбу молиявий ҳисоботлар мамлакатлар бўйича ўхшаш бўлиб кўриниши мумкин бўлса-да, турли хил ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий ҳолатлар ва турли мамлакатларда миллий талаблар инобатга олиниши билан боғлиқ бўлган фарқлар мавжуд”.

О.В.Соловьёванинг (2011) фикрлари қуйидагича: “Концептуал асос фойдали молиявий маълумотларнинг сифат тавсифларининг умумий таърифини беради; ахборотни фойдали қиладиган асосий хусусиятларни аниқлаш ва маълумотларнинг фойдалилигини яхшилайдиган сифат хусусиятларини яхшилаш; ва фойдали молиявий ҳисоботнинг ягона чекловини - харажатларни аниқлаш”. [17]

Концепция доирасининг ушбу қисми аввал келган қисм билан мантиқий боғлиқ бўлиб, молиявий ҳисоботнинг мақсадини белгилайди, унинг асосий таркибий қисми маълумотларнинг фойдалилиги ҳисобланади. Фойдали молиявий маълумотларнинг сифат хусусиятлари - бу мавжуд ва потенциал инвесторлар, кредиторлар ва бошқа кредиторлар учун молиявий ҳисоботдаги маълумотларга (молиявий маълумотларга) асосланган ҳолда ҳисобот берувчи шахс тўғрисида қарор қабул қилишда энг фойдали бўлиши мумкин бўлган маълумотлар турлари”.

И.А.Чусов ва А.Е.Ларкиналар (2018) эса, “Ҳукуматлар ўз хоҳишига кўра МҲХСга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиши мумкин. Молиявий ҳисоботлар кўпинча қопланадиган тарихий харажатларга ва молиявий капиталнинг номинал миқдорини сақлаш концепциясига асосланган бухгалтерия моделига мувофиқ тузилади. Иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлган маълумотларни тақдим этиш мақсадига эришиш учун бошқа моделлар ва тушунчалар янада мосроқ бўлиши мумкин, аммо ҳозирги вақтда ўзгариш зарурлиги тўғрисида келишув мавжуд эмас. Ушбу Концептуал асос бухгалтерия ҳисоби моделлари, капитал ва капитални сақлаш концепциялари кенг қўлланилиши учун ишлаб чиқилади” - деб ҳисоблайдилар.

Яқинда IASB халқаро молиявий ҳисобот стандартлари тизимидаги асосий ҳужжатларнинг бири – “Концептуал асослар”ни қайта кўриб чиқишни якунлади ва халқаро бухгалтерия ҳамжамиятига тақдим этди.

Уларнинг асослари IASBга муқобил бухгалтерия ҳисобини қисқартириш учун концептуал асосларни яратиш орқали активлар, мажбуриятлар ва капитал бўйича уйғунлаштирилган молиявий ҳисобот стандартларини илгари суришда ёрдам беради. Молиявий ҳисоботнинг муҳим элементларини ҳисобга олишнинг муқобил усуллари қисқартириш бухгалтерия процедураларини соддалаштиришга ва аниқлик ва соддалик принципини амалга оширишга ёрдам беради.

О.В.Соловьёванинг (2011) фикрларига кўра, “Агар молиявий маълумот фойдали бўлиши керак бўлса, унда у мақсадга мувофиқ бўлиши ва тақдим этилиши керак бўлган нарсани адолатли акс эттириши керак (шуни англатадики, у тақдим этиши керак). Молиявий маълумотларнинг фойдалилиги,

агар улар таққосланадиган, текширилиши мумкин бўлган, ўз вақтида ва тушунарли бўлса яхшиланади”(Концептуал асос, QC4). [17]

Шундай қилиб, янги Концептуал асослар маълумотларнинг фойдалилигига қандай таъсир қилишига қараб сифатли (асосий) ва такомиллаштирувчи иккита сифат хусусиятларини ажратиб кўрсатди:

- асосий сифат хусусиятлари:
 - долзарблилик;
 - адолатли вакиллик;
- сифат хусусиятларини ошириш:
 - таққосланганлик;
 - текшириш мумкинлиги (текширилиши мумкинлиги);
 - ўз вақтидалилик;
 - тушунарлилик”.

Молиявий ҳисоботни шакллантириш билан боғлиқ энг муҳим масалалар бу унинг концептуал асослари ва уни шакллантириш тамойилларидир. Бизнингча асосий муаммо молиявий ҳисоботни шакллантиришнинг концептуал асослари қатъий тартибга солинмаганлигидадир, чунки бу аниқ объектлар ва ҳўжалик муомалалари ҳисоботида акс эттириш қоидаларига боғлиқ. Ушбу ҳолатлар иқтисодчи олимлар орасида турли фикрлиликни пайдо қилмоқда ва олимлар томонидан ҳисобот бериш тамойилларини ва улар билан боғлиқ муаммоларни турлича изоҳлаши бу борада маълум бир ноаниқликлар мавжудлиги билан боғлиқдир.

Масалан, С.Ф.Максутова (2015), Л.И.Куликова ва Г.М.Гафиева (2014), О.В.Рожнова, В.В.Марков ва В.М.Игумновлар (2013) ҳамда А.Делиболтоян ва М.И.Кутер (2013) лар молиявий ҳисобот концептуал асосларининг умумий масалаларини тадқиқ этишган, яна қатор олимлар: В.Г.Гетьман, С.Н.Гришкина, О.В.Рожнова, И.В.Сафоновалар (2013), О.В.Рожнова (2016), Л.И.Куликова, А.Г.Гаринсев, Г.М.Гафиевалар (2015) ва В.Г.Гетьман (2015)лар бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг аниқ тамойилларини амалга ошириш муаммоларини кўриб чиққанлар, М.И.Кутер, А.Ф.Хабибуллина (2014) ва М.А.Вахрушиналарнинг (2016) илмий асарлари молиявий ҳисоботнинг концептуал асосларига бағишланган, баъзи муаллифлар, жумладан А.А.Нехай, Н.П.Нехай (2014), Н.Н.Хахоновалар (2014) молиявий ҳисоботнинг концептуал асослари МҲХС тизимидаги аспектлари бўйича изланишлар олиб боришган, Т.В.Бубновская ва А.А.Джулфакян (2016), С.Н.Гришкина ва О.И.Конторович (2013) лар эса, молиявий ҳисоботнинг концептуал асосларини МҲХСдаги ҳисоботларнинг концептуал асосларига мослаштиришга бағишланган қатор илмий ишларни бажаришган.

Молиявий ҳисоботнинг концептуал асослари халқаро стандартлар кенгаши томонидан чоп этилган ва МҲХС Қўмитаси томонидан нашр этилган “Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш асослари”нинг ўрнини эгаллаган. Ушбу Концептуал асос молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш асослари бўлиб хизмат қиладиган концепцияларни белгилайди. Демак, у ҳисобот тайёрловчи ташкилот томонидан молиявий ҳисоботни ташқи

фойдаланувчиларга тақдим қилиш бўйича риоя этилиши лозим бўлган қоидалар тизимидан иборат. Айни пайтда, Концептуал асос мазкур қоидаларни ҳисобот тайёрловчи ташкилот, фойдаланувчилар ҳамда бошқа манфаатдор томонларга тўғри тушунтириш учун ҳам хизмат қилади ва қуйидаги масалаларни кўриб чиқади:

- молиявий ҳисоботнинг мақсади;
- фойдали молиявий ахборотнинг сифат хусусиятлари;
- молиявий ҳисоботлар таркибини ташкил этувчи элементларнинг таърифи, тан олиниши ва баҳоланиши;
- капитал ва капитални сақлаб туриш тамойиллари.

Мақолани тайёрлашда молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтишда молиявий ҳисоботнинг концептуал асослари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган. Тадқиқотни амалга оширишда гуруҳлаш, таққослама таҳлил, тизимли ёндашув, индукция, дедукция усулларидан фойдаланилган.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унинг Концептуал асос бўйича фикр қилинганда, у бизни беихтиёр Бухгалтерия ҳисоби фанининг умумий назарияси билан боғлиқ масалалар сари етаклайди. Зеро, бугунги кундаги МҲХСнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ва мақомига қарамасдан, у назарий жиҳатдан Бухгалтерия ҳисоби фанининг ажралмас бир қисми сифатида қолаверади. Бинобарин, Концептуал асос Бухгалтерия ҳисоби фанининг умумий назарияси билан боғлиқ ҳолда ўрганилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, ҳар қандай назариянинг вужудга келиши амалиётнинг у ёки бу талабига бўлган жавобдир. Зеро, пайдо бўлиш жиҳатидан амалиёт ва у орқали шаклланган тажриба назарияга нисбатан бирламчи. Бинобарин, назария аввало амалиёт эҳтиёжларини қондиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шубҳасиз, бухгалтерия ҳисоби назарияси ҳам тадбиркорликнинг талабига жавоб сифатида юзага келган. Модомики шундай экан, бухгалтерия ҳисоби назарияси ҳақиқатдан ҳам шу соҳа амалиёти ва тажрибасининг натижаси десак хато бўлмайди. Ҳатто, Бухгалтерия ҳисоби фанининг асосчиси ҳисобланган Луко Пачоли, ўзини бу хусусида танқид этган оппонентларига: “Мен амалиётда бор нарсаларини адабиётда акс эттирдим холос”, - деб камтарона лутф қилгани ҳам фикримизнинг далилидир.

Шубҳасиз, назария объект ва ҳодисалар тараққиёт қонуниятини очиб беради. Айни пайтда, унинг қанчалик ҳаётийлиги амалиётга жорий этишда намоён бўлади ёки бошқача айтганда амалиёт ҳақиқат мезонидир.

Лекин, амалиёт ва тажрибанинг биз юқорида санаб ўтган хусусиятлари назарияни батамом инкор этиш ёки уни менсимаслик учун асос бўлмайди. Айрим мутахассислар бухгалтерия ҳисоби назарияси мутлақо амалиёт ва тажрибадан шаклланган деб ҳисоблашади. Шунинг учун ҳам улар, бухгалтерияни амалиётдан йироқ олимлар томонидан ёшларнинг бошини қотириш учун тўқилган бемаъни китобларини ўқиш ёки университет ва коллеждаги мижғов профессор ва ўқитувчиларнинг баландпарвоз, лекин қуруқ сафсатадан иборат маърузаларини тинглаш орқали эмас, ўз ишининг устаси ва

иқтидори олтинга тенг амалиётчи-ҳисобчидан ўрганиш афзал деб уқтиршади. Чунки улар, бухгалтерлик касбини ҳисоб ишларини техник томондан қойилмақом қилиб қўядиган “оддий ҳисобчилик” билан тенглаштиради.

Бугунги кунда бухгалтер нафақат ҳисоб юритишнинг техник кўникмаларига эга бўлиши, балки корхонанинг (хўжалик субъектининг) молиявий ҳолатини тўла таҳлил қилиш, уни бозор иқтисодиётининг мураккаб қонуниятлари билан боғлаб бошқариш, вазиятларни тўғри баҳолаш ва самарали хулоса чиқариш қобилиятига эга бўлиши лозим. Табиийки, бухгалтер бўлиш орзусида бўлган ҳар қандай одам, аввало бухгалтерия ҳисоби назариясини, хусусан ундаги иборалар, тушунчалар ва қоидаларни ўрганишдан бошлайди. Демокчимизки, бўлғуси бухгалтер олдин назарияни ўзлаштириб, сўнгра амалиётга қўл урмоғи лозим.

Маълумки, ҳар қандай инвестор ва кредитор ёки бошқа қарз берувчи бирор корхонага ресурслар ажратиш тўғрисида қарор қабул қилиши лозим. Фойдаланувчиларнинг қандай қарор қабул қилишлари қилинган инвестициялардан кутилаётган дивидендлар, асосий қарз суммаси, фоиз тўловлари ёки бозор нархларининг ошиши кўринишида даромадларга боғлиқ.

Бинобарин, фойдаланувчиларнинг мақсади улушли ва қарз инструментларини харид қилиш, сотиш ёки сақлаб туриш ҳамда кредитлар ва бошқа қарз турларини ажратиш ёки сўндириш тўғрисидаги қарорлар қабул қилишдан иборат. Улар қарор қабул қилишдан олдин ўзлари инвестиция киритаётган тадбиркор тўғрисида молиявий ахборотга эга бўлиши лозим. Молиявий ахборот корхонанинг ўзи томонидан тайёрланади ва фойдаланувчиларга тақдим қилинади.

Бироқ, айрим фойдаланувчилар тақдим қилинган молиявий ахборотлардан қаноатланмасдан корхонадан ўзларини қизиқтирган бошқа махсус маълумотларни (масалан, солиққа тортишга доир бўлган қимматбаҳо қоғозлар тўғрисидаги эмиссия проспектилари, Ҳукумат ва бошқа назорат органлари билан ёзишмалар, статистика органларига топшириладиган ҳисоб-китоблар, айрим аниқ операциялар тафсилотлари, ходимлар тўғрисидаги батафсил маълумотлар) талаб қилишлари мумкин. Бундай фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган талаб ва истаклари турлича, ҳатто улар бир-бирига зид бўлиш эҳтимолидан ҳам ҳоли эмас.

Натижада, ҳисобот берувчи корхона ва фойдаланувчи ўртасида тақдим қилинадиган молиявий ахборотнинг мақсади, мазмуни ва шакли, уларнинг ҳажми ва таркиби ҳамда муддати тўғрисида “Ҳал қилиниши” лозим бўлган масалалар юзага келади.

Шу сабабли, Кенгаш молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш билан боғлиқ бўлган қоидалар, бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва тартибларини уйғунлаштириш орқали ушбу масалаларни ижобий ҳал қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Бунда албатта Концептуал асос муҳим рол ўйнайди. Хусусан, Концептуал асосда барча фойдаланувчиларнинг молиявий ахборотга бўлган талаблари бўйича юзага келган муаммо “озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi лозим” қоидасини қўллаш орқали ўз ечимини топган. Яъни,

корхона молиявий ахборотни тайёрлашда ҳар бир фойдаланувчи талабидан эмас, кўпчилик сондаги (аксарият) фойдаланувчиларнинг умумий эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда молиявий ҳисобот тайёрлайди. Шу билан бирга, умумий ахборот эҳтиёжларига кўпроқ урғу бериш ҳисобот берувчи корхона томонидан асосий фойдаланувчиларнинг маълум бир гуруҳи учун фойдали бўлган қўшимча маълумот берилишига тўсқинлик яратмайди

Юқорида кўрсатилган амалиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда МХХС Қўмитаси томонидан нашр этилган “Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш бўйича концептуал асос”да - “Асосий фойдаланувчилар” (кўпчилик сондаги - аксарият фойдаланувчилар) ҳамда улар учун тайёрланган молиявий ҳисобот эса “Умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисобот” каби иккита муҳим тушунчалар киритилган. Мазкур тушунчалар Кенгаш томонидан чоп қилинган Концептуал асосда ҳам сақланиб қолди. Бу, молиявий ҳисобот тақдим этиш асосларини белгилашда бу тушунчаларнинг нақадар муҳимлигини тасдиқлайди.

Демак, умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботнинг мақсади - ҳисобот берувчи корхонага ресурсларни ажратиш бўйича қарорларни қабул қилишда мавжуд ва потенциал инвесторлар, кредиторлар ва бошқа қарз берувчи ташкилотлар учун фойдали бўлган ушбу корхона тўғрисидаги молиявий ахборотни тақдим қилишдан иборат ⁷³. Шунинг учун ҳам умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботнинг мақсади Концептуал асоснинг ўзагини ташкил этади, унинг қолган бошқа масалалари, жумладан ҳисобот берувчи корхона концепцияси, фойдали молиявий ахборотнинг сифат хусусиятлари ва чекловлари, молиявий ҳисоботнинг элементлари, уларни тан олиш, баҳолаш, тақдим этиш ва очиб бериш тамойиллари шу мақсаддан манتيқан келиб чиқади.

Умумий қилиб олганда, молиявий ҳисоботнинг мақсади фойдаланувчига иқтисодий қарор қабул қилиш учун зарур бўлган молиявий ахборот тақдим қилишдан иборат. Агар, МХХС-1 “Молиявий ҳисоботни тақдим этиш” умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботни тақдим этишга нисбатан умумий талабларни, уларнинг тузилишига оид кўрсатмаларни ҳамда уларнинг мазмунига доир минимал талабларни ўрнатган. Концептуал асос эса молиявий ҳисоботнинг мақсадини белгилайди.

Лекин, умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботлар мавжуд ва потенциал инвесторлар, кредиторлар ва бошқа қарз берувчи ташкилотларни, уларга керак бўлган барча маълумот билан таъминламайди ва таъминлаб бера олмайди. Ушбу фойдаланувчилар умумий иқтисодий шароитлар ва истикболлар, сиёсий воқеалар ва сиёсий вазият, шунингдек соҳа ва компаниянинг ривожланиш истикболлари каби бошқа манбалардан олинадиган тегишли маълумотни ўрганиб чиқишлари керак.

⁷³Ушбу Концептуал асоснинг бутун матни бўйича молиявий ҳисоботлар ва молиявий ҳисобот атамалари алоҳида ҳолларда бошқача кўрсатилмаган бўлса умумий фойдаланиш учун молиявий ҳисоботлар ва умумий фойдаланиш учун молиявий ҳисобот маъносини англатади.

Инвесторлар, кредиторлар ҳамда бошқа қарз берувчи ташкилотлари бўлмаган бошқа томонлар, масалан тартибга солувчи идоралар, жамият аъзолари ҳам, бу ҳисобот аслида улар учун мўлжалланмаган бўлсада, умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботдан фойдаланишлари мумкин. Бундан ташқари, фойдаланувчилар ишониб топширилган ресурсларини ишлатишда ушбу корхона раҳбарияти ва бошқаруви ўз вазифаларини қанчалик оқилона ва самарали бажарганлиги тўғрисида маълумотларга эга бўлишдан ҳам манфаатдордирлар. Ҳисобот берувчи корхонанинг раҳбарияти ҳам корхона тўғрисидаги молиявий ахборотни олишдан манфаатдордир. Лекин, раҳбарият фақат умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисоботларга таяниши шарт эмас, чунки у ўзига зарур бўлган молиявий маълумотларни корхонанинг ички манбаларидан олиш имкониятига эга.

Умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисобот ҳисобот берувчи корхонанинг қийматини аниқлаш учун мўлжалланмаган, аммо улар мавжуд ва потенциал инвесторлар, кредиторлар ва бошқа қарз берувчи ташкилотларга ҳисобот берувчи корхонанинг қийматини баҳолаш учун ёрдам берадиган маълумотларни ўзида мужассамлаштиради. Табиийки, молиявий ҳисоботда мазкур маълумотлар ўз аксини топиши лозим.

Шу билан бир қаторда, тақдим қилинадиган молиявий ҳисобот ва ундаги маълумотлар фақат фойдаланувчи манфаатига хизмат қилмасдан, ҳисобот топширувчи корхона манфаатини ҳам ифодалаши лозим. Ёки фойдаланувчига тақдим қилинадиган молиявий ҳисоботдаги ишончли маълумотлар корхонанинг манфаатларига зиён етказмаслиги керак. Акс ҳолда, корхонада ишончли маълумотлардан иборат молиявий ҳисоботни тайёрлашга қизиқиш йўқолади.

Биз юқорида Кенгаш корхона томонидан фойдаланувчиларга (асосий фойдаланувчиларга) умумий фойдаланиш учун мўлжалланган молиявий ҳисобот (молиявий ҳисобот) тақдим қилиш лозимлигини белгиланганлиги тўғрисида айтиб ўтдик. Айни пайтда Концептуал асос, мазкур молиявий ҳисобот ёки корхонанинг молиявий ҳолати тўғрисидаги ахборот қандай ахборотларга эга бўлиши лозимлиги тўғрисидаги саволларга ҳам жавоб беради.

Кенгаш молиявий ҳисобот икки хил турдаги ахборотдан иборат бўлиши шартлиги тўғрисидаги қарорга келган. Булар:

- корхонанинг иқтисодий ресурслари ва унга бўлган талаблар тўғрисидаги;
- корхонанинг иқтисодий ресурслари ва унга бўлган талаблардаги ўзгаришларни келтириб чиқарадиган операциялар ва бошқа ҳодисаларнинг таъсири тўғрисида ахборот.

Иккала турдаги ахборот ҳам фойдаланувчилар томонидан корхонага ресурслар ажратиш тўғрисидаги қарорларни қабул қилиш учун фойдали бўлган маълумотлар сирасига киради.

1-жадвал

Молиявий ҳисоботнинг ахборот унсурлари⁷⁴

⁷⁴ Муаллифлар томонидан тузилган

Корхона иқтисодий ресурслари (активлари) тўғрисидаги ахборотлар	Корхонага бўлган талаблар (мажбуриятлар) тўғрисидаги ахборотлар	Корхонанинг иқтисодий ресурслари ва унга бўлган талабларидаги ўзгаришларни келтириб чиқарадиган муомалалар ва бошқа ҳодисаларнинг таъсири тўғрисида ахборотлар
Концептуал асосда ушбу ахборотлар “иқтисодий ҳодисалар” (the economic phenomena) тўғрисидаги ахборот деб аталади		

Иқтисодий ресурслар ва унга бўлган талаблар: Ҳар қандай иқтисодий субъектнинг молиявий ҳолатини унинг ресурслари, унга бўлган талаблар ҳамда унинг соф пул оқимларининг мавжудлиги белгилаб беради. Бинобарин, ҳисобот берувчи корхонанинг иқтисодий ресурслари ва унга бўлган талабларнинг хусусияти ва кўлами тўғрисидаги ахборот фойдаланувчиларга ушбу ҳисобот берувчи корхонанинг молиявий жихатдан кучли ва заиф томонларини аниқлашга ёрдам беради. Шу билан бирга, ушбу ахборот фойдаланувчиларга ҳисобот берувчи корхонанинг ликвидлиги ва тўлов қобилиятини, унинг қўшимча молиялаштиришга бўлган эҳтиёжлари ва ушбу молиялаштиришга эришиш эҳтимолини баҳолашга имкон яратади. Мавжуд талабларни тўлаш шартлари ва имтиёзлари тўғрисидаги ахборот фойдаланувчиларга талабларни қўйган томонлар ўртасида келгуси пул оқимлари қай тарзда тақсимланишини олдиндан билишга ёрдам беради. Гап, “Молиявий ҳолат” (баланс) ҳисоботи тўғрисида кетаётганлигини ўқувчи пайқаган бўлса керак.

Иқтисодий ресурслар ва талаблардаги ўзгаришлар: Тўғри, ҳар қандай иқтисодий субъектнинг молиявий ҳолати унинг ресурслари, унга бўлган талаблар ҳамда унинг соф пул оқимларининг мавжудлигига боғлиқдир. Лекин, иқтисодий субъект узликсиз фаолиятда бўлганлиги сабабли, ундаги мавжуд ресурслар ва унга бўлган талаблар ҳам доимий ҳаракатда ёки ўзгаришдадир. Бундай ўзгаришлар ушбу корхона эришган молиявий натижаси ва қарз ёки улушли инструментларни чиқариш каби бошқа операциялар ва ҳодисалар таъсирида пайдо бўлади. Ҳисобот берувчи корхонанинг келгуси пул оқимларидан даромад олиш истикболини тўғри баҳолаш учун фойдаланувчилар бу иккала турдаги ўзгаришларни фарқлай олиши керак.

Ҳисобот берувчи корхонанинг молиявий натижалари тўғрисидаги маълумот фойдаланувчиларга ушбу корхонанинг иқтисодий ресурслари қанча фойда келтирганини тушунишга ёрдам беради. Бу эса ўз ўрнида корхонанинг ресурсларини оқилона ва самарали ишлатишда раҳбарият ўз вазифаларини қанчалик даражада уддалаганлигидан далолат беради. Ушбу фойданинг ўзгарувчанлиги ва таркибий қисмлари ҳақидаги ахборот келгусидаги пул оқимларининг ноаниқлигини баҳолашда ҳам айниқса муҳимдир. Одатда, ҳисобот берувчи корхонанинг ўтган даврлардаги молиявий натижалари ҳамда унинг раҳбарияти ўз вазифаларини қай даражада бажарганлиги тўғрисидаги

ахборот корхона иқтисодий ресурсларидан келгусида олинадиган самарадорлик даражасини аниқлашда фойдали ҳисобланади.

Шу билан бирга, ҳисобот берувчи корхонанинг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган талаблардаги, инвесторлар ва кредиторлардан қўшимча ресурсларни тўғридан-тўғри олишдан ташқари, ўзгаришларни акс эттирадиган бирор бир давр учун молиявий натижалар тўғрисидаги ахборот корхонанинг олдинги ва келгуси даврларда келиб тушадиган соф пул оқимларини ҳосил қилиш қобилиятини баҳолаш учун фойдалидир. Бундай ахборот корхона ўзининг бўш иқтисодий ресурсларини қай даражада кўпайтирганлигини кўрсатади ва шу тариқа, инвесторлар ва кредиторлардан қўшимча ресурсларни тўғридан-тўғри олиш орқали эмас, балки операцион фаолият юргизиш натижасида келиб тушадиган соф пул оқимларини кўпайтириш қобилиятини акс эттиради.

Ҳисобот берувчи корхонанинг бирор бир давр учун молиявий натижалари тўғрисидаги ахборот бозор нархлари ёки фоииз ставкаларидаги ўзгаришлар каби воқеалар корхонанинг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган талабларни қай даражада кўпайтирганлиги ёки камайтирганлигини ва шу тарзда корхонанинг келиб тушадиган соф пул оқимларини бошқариш қобилиятига таъсир қилишини ҳам кўрсатиши мумкин.

Ҳисобот берувчи корхонанинг муайян давр учун пул оқимлари тўғрисидаги ахборот ҳам фойдаланувчиларга корхонанинг келгусида келиб тушадиган соф пул оқимларини ҳосил қилиш қобилиятини баҳолашга ёрдам беради. Ушбу ахборот фойдаланувчиларга ҳисобот берувчи корхонанинг жорий фаолиятида амалга оширилган операцияларни тушунишга, молиявий ва инвестицион фаолиятига баҳо беришга, ликвидлилиги ёки тўлов қобилиятини баҳолашга ва молиявий натижалари тўғрисидаги бошқа маълумотларни таҳлил қилишга ёрдам беради.

Биз юқорида ҳисобот берувчи корхонанинг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган талабларига молиявий натижаларнинг таъсири оқибатларига шарҳ бердик. Бироқ, ҳисобот берувчи корхонанинг иқтисодий ресурслари ва уларга бўлган талаблари молиявий натижаларга боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, масалан капиталда иштирок этиш учун қўшимча эғалик ҳуқуқини берувчи акцияларни чиқариш натижасида ҳам ўзгариши мумкин. Бундай турдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ахборот ҳисобот берувчи корхонанинг иқтисодий ресурслари ва унга бўлган талаблар нима сабабларга кўра ўзгарганлиги ва бундай ўзгаришларнинг келгуси молиявий натижаларга таъсирини фойдаланувчилар тўлиқ тушуниши учун зарур.

Молиявий ҳисобот аниқ тавсифларга эмас, аксарият ҳолларда тахминий баҳолашлар, мулоҳазалар ва моделларга асосланади. Концептуал асос ушбу тахминий баҳолашлар, мулоҳазалар ва моделлар учун асос бўладиган қоидаларни белгилайди. Мазкур қоидалар Кенгаш ва молиявий ҳисоботни тайёрлайдиган корхоналар интиладиган мақсадларни ифодалайди. Кўпчилик мақсадлар каби, Концептуал асос идеал даражадаги молиявий ҳисоботга тўлиқ эришиш эҳтимолидан узоқ, айниқса қисқа муддатда эришиб бўлмайди, чунки

операциялар ва бошқа ҳодисаларни таҳлил қилишнинг янги усулларини тушуниш, қабул қилиш ва қўллаш учун вақт талаб этилади. Шунга қарамасдан, молиявий ҳисоботнинг фойдалилигини ошириш томон ривожланишга бўлган интилишда зарур бўлган мақсадни белгилаш ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Шуни қайд этиш жоизки, мазкур Концептуал асос – бу МҲХС ҳужжати эмасдир ва шунинг учун баҳолаш ёки маълумотни очиб беришга доир ҳар қандай масала бўйича стандартларни белгиламайди. Ушбу Концептуал асосдаги ҳеч бир қоида ҳар қандай алоҳида МҲХСда белгиланган қоидалардан устун бўла олмайди. Айрим ҳолларда Концептуал асос ва МҲХС ўртасида зиддият бўлиши мумкин. Бунда, МҲХС талаблари Концептуал асосда келтирилган талаблардан устун туради.

Шу билан бирга, Концептуал асос расмий ҳужжат ҳисобланиши ва у ўзининг назарий ва амалий мақсадларига эга эканлигига эътибор қаратмоқчимиз. Хусусан, агар стандартларда аниқ қоидалар мавжуд бўлмаган ҳолларда 8 МҲХСда белгиланганидек, ундан корхона “Ҳисоб сиёсатини” танлашда фойдаланиш мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтишнинг асосий сабаблари сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин:

Биринчидан, тадбиркорлик субъектининг иктисодиёт глобаллашув умумий тенденцияларига мувофиқлаштирилишининг зарурлиги тадбиркорлик субъектларнинг халқаро молия бозорларига иштирокчи сифатида чиқиши. Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари форматида тузилган ҳисоботларни тақдим этмасдан туриб ташқи молиялаш ва инвестицияларни жалб қилиш имконияти йўқ;

иккинчидан, тадбиркорлик субъектларнинг молиявий ҳисоботлари янада равшан (шаффофлиги)ни таъминланиши. Халқаро стандартларни қўллашда миллий ҳисоб ва ҳисоботларнинг камчиликлари бартараф этилади, бу эса нафакат субъект ички бошқарув ҳисоботларини тузилишига, балки фойдаланувчилар кенг доираси учун тушунарлиликни таъминлайди.

учинчидан, бухгалтерия ҳисоби тартиб ва тартиботларнинг халқаро қоидалар билан ўзаро боғлиқ ҳолда ишлаши ҳисоб ва ҳисоботларнинг самарали тизимининг пайдо бўлишига олиб келади.

Демак, халқаро стандартларга ўтиш ва шу асосида молиявий ҳисоботларни тайёрлаш хорижий компаниялар билан шартномалар тузиш ҳамда инвестиция имкониятларини кенгайтириш имкониятини беради. Бу жараёнларни амалдаги миллий стандартлар билан амалга ошириб бўлмайди ва турли мураккабликларни келтириб чиқаради. Юқорида таъкидланганидек, молиявий ҳисоботларни тузишда биринчи навбатда унинг концептуал масалаларига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Концепция молиявий ҳисобот тайёрлашнинг ҳозирги амалдаги тамойилларни баҳолаш ва уни ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилади. У фойдаланувчиларга қарор қабул қилиш учун тақдим қилинадиган молиявий ҳисоботда айнан қандай ҳодисалар ҳисобга олинishi, улар қандай баҳоланиши

ва ахборот қандай тартибда тақдим қилинишини белгилайдиган назарий асосдир. Концептуал асос, молиявий ҳисобот тақдим қилишнинг назарий асосларини амалиётда қўллаш масалалари билан қиёсий таҳлил қилиш натижасида олинган ечимларнинг қанчалик самаралигини аниқлаш имкониятларини яратади. Бугунги кунда, Кенгаш ва GAAP Америка молиявий ҳисоби стандартлари бўйича Кенгаш – FASB билан биргаликда ягона Концептуал асос лойиҳаси ишлаб чиқилмоқда.

Демак, концептуал асосга кўра, молиявий ҳисоботнинг мақсади бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги унинг фаолиятини молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни тақдим этишдан иборат бўлиб, фикримизча, молиявий ҳисобот иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдаланувчиларга зарур бўлган барча ахборотни ўз ичига олиш имконияти йўқ, сабаби ҳисобот асосан аввалги воқеаларнинг натижаларини акс эттирадиган ҳужжат ҳисобланади. Натижада молиявий ҳисоботларни тузиш концептуал асосга мувофиқ унинг ахборотлари қуйидагилар учун муҳим ҳисобланади:

биринчидан, тадбиркорлик субъектларига жалб қилинаётган инвестициялар ҳамда кредитларни бериш бўйича қарорларни қабул қилишида;

иккинчидан, тадбиркорлик субъектининг келгуси пул оқимини (ҳаракатини) баҳолашда;

учинчидан, тадбиркорлик субъектидаги ресурслар ва мажбуриятларини баҳолашда;

тўртинчидан, тадбиркорлик субъектлари бошқарув органлари фаолияти ва уларнинг ишини баҳолашда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Агеева, О.А. (2013) Международные стандарты финансовой отчетности: Учебник для вузов / О.А. Агеева, А.Л. Ребизова. – М.: Юрайт, (2013). – 447 с.

2. Бубновская Т.В., Джулфакян А.А. (2016) К вопросу о концептуальных основах адаптации МСФО в России // Вестник Дальрыбвтуза. (2016). № 7. С. 10–19.

3. Вахрушина М.А. (2016) Инвестиционная привлекательность коммерческих организаций: проблемы анализа и оценки // Вестник АПК Ставрополя. (2016). № S1. С. 4–7.

4. Гетьман В.Г. (2015) Формирование финансовой отчетности коммерческих организаций на основе концепции поддержания величины физического капитала // Инновационное развитие экономики. (2015). № 3. С. 103–107.

5. Гетьман В.Г., Гришкина С.Н., Рожнова О.В., Сафонова И.В. и др. (2013) Концептуальные и методические подходы к оценке учетных объектов по справедливой стоимости. Монография. М.: Финансовый университет, (2013). 150 с.

6. Гришкина С.Н., Конторович О.И. (2013) Развитие концептуальных подходов оценки в российской системе учета и отчетности на основе МСФО // Известия Волгоградского государственного технического университета. (2013). Т. 16. № 11(114). С. 88–91.
7. Deliboltoy A., Kuter M.I. (2013) Historical Beginnings of Bookkeeping Depreciation. In: Proceedings of the 3rd Balkans and Middle East Countries Conference Luca Pacioli in Accounting History. Istanbul, (2013), pp.1449–1464.
8. Каримов А.А., Ибрагимов А.К., Ризаев Н.К., Имамова Н. (2021) Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари. Дарслик. – Тошкент: Iqtisod-moliya, (2021). – 975 б.
9. Кутер М.И., Хабибуллина А.Ф. (2014) Перспективы концепции интегрированной отчетности в строительстве // Вестник Алтайской академии экономики и права. (2014). № 2. С. 65–68.
10. Kulikova L.I., Gafieva G.M. (2014) Development of Financial Reporting Principles. Mediterranean Journal of Social Sciences, (2014), vol. 5, no. 24, pp. 38–40.
11. Kulikova L.I., Garyncev A.G., Gafieva G.M. (2015) The Balance Sheet as Information Model. Procedia Economics and Finance, (2015), no 24, p. 339.
12. МаксUTOва С.Ф. (2015) Концептуальные основы организации финансового учета // NovaInfo.Ru. (2015). Т. 2. № 31. С. 142–146.
13. Нехай А.А., Нехай Н.П. (2014) Исследование концептуальных основ формирования и представления финансовой отчетности в соответствии с МСФО // Наука и Мир. (2014). Т. 2. № 5(9). С. 39–40.
14. Рожнова О.В. (2016) Развитие концепции оценки по справедливой стоимости // Учет. Анализ. Аудит. (2016). № 6. С. 20-27.
15. Рожнова О.В., Марков В.В., Игумнов В.М. (2013) Транспарентность как приоритетное направление повышения качества отчетности предприятий // Известия Московского государственного технического университета МАМИ. (2013). Т. 5. № 1(15). С. 80–84.
16. Соловьева О.В. (2011) Концептуальные основы финансовой отчетности в соответствии с МСФО: последние изменения. Международный бухгалтерский учет. 41 (191) – (2011). С. 2
17. Соловьева О.В. (2011) Концептуальные основы финансовой отчетности в соответствии с МСФО: последние изменения. Международный бухгалтерский учет. 41 (191). (2011). С. 3
18. Хахонова Н.Н. (2014) Актуальные вопросы совершенствования концептуальных основ МСФО // Академический вестник. (2014). № 1. С. 133–140.
19. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни. (2016). 13 апрель.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, (2016). 404 – сон.
20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сон “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/docs/4746047>.